

General armije u penziji
KOSTA NAB

Prvi bosanski korpus u operaciji „Belo“

Kad je formiran, u vreme bihaćke operacije, prvi korpus u NOVJ, odnosno 1. bosanski korpus, imao je pet brigada i jedan odred iz kojeg će do četvrte ofanzive biti formirane dve nove brigade. Na dan formiranja, Korpus je imao 9.173 borca, među njima 216 devojaka. U zimske okupatorsko-kvislinške ofanzivne operacije, Korpus je ušao sa dve divizije (osam brigada sa oko deset hiljada boraca), a iz njih je izišao sa tri divizije i dve novoformirane brigade. U vreme zimskih operacija »Belo«, 1. bosanski korpus se naročito brzo popunjavao: nije bilo čete s manje od 120 boraca, a u brigadama je bilo i više od 2.000 ljudi. Prvi bosanski korpus je nemoguće sagledati, ako ga posmatramo odvojeno od naroda Krajine organizovanog u narodnooslobodilačkom pokretu. Vojska i narod Krajine su predstavljali jedinstvo. Nije bilo borbe i boja u kojima narod nije sledio svoju vojsku, odnosno nije bilo organizovanog napora pozadine u kojem svoj deo nije dala vojska Krajine. Priznanje takvoj Krajini, vojnoj i pozadinskoj, Tito je dao 7. januara 1943. na smotri 4. divizije u Srpskoj Jasenici na Grmeču. Nekoliko dana kasnije, u zamku u Ostrošcu nad Unom, pisao je da »upornost i dosljednost Krajišnika u ovoj borbi daje primjer i ostalim krajevima naše zemlje da isto tako odlučno i uporno nastave borbu protiv okupatora i svih izdajnika«. Na pitanje: šta je to što je narod i borce Bosanske krajine učinilo tako upornim i tako izdržljivim u ovoj narodnooslobodilačkoj borbi, Tito je odgovorio u jednom tekstu napisanom 10. januara 1943. godine: »To je, prvo, zbog toga što su okupatorski plaćenici — ustaše od samog početka podvrgli srpski živalj u Bosanskoj krajini zvjerskom istrebljivanju, jer je pokolj srpskog stanovništva

bio masovniji nego u drugim krajevima. Drugo, zbog toga što je front bio povezan sa pozadinom bolje nego u ma kojoj pokrajini, osim možda Like, jer je narod Bosanske krajine u pozadini, naročito žene i omladina, činio natčovječanske napore da pomogne svojim borcima na frontu. Treće, zbog toga što je kroz ovaj dugotrajni proces borbe sve više i više sazrijevala svijest, ne samo kod boraca, nego i kod čitavog naroda Bosanske krajine, da je ta njihova borba sastavni dio narodnog ustanka u svim zemljama Jugoslavije i da ju je potrebno, uprkos svim žrtvama i teškoćama, dovesti do pobjedonosnog svršetka. Četvrto, zato što podlim i izdajničkim četnicima nije uspjelo da unesu razdor u redove krajiških boraca, kao što im je uspjelo u istočnoj Bosni, u Crnoj Gori, Srbiji, Hercegovini i drugim krajevima. Narod Bosanske krajine je na vrijeme prozrio njihove izdajničke namjere, uvidio je njihovo bratimljenje sa najvećim krvnicima srpskog naroda — ustašama. Peto, zbog toga što su u toku ove velike oslobodilačke borbe došli do punog izražaja junaštvo i sve one druge vrline koje su vijekovima krasile slobodarski narod Bosanske krajine. Šesto, zbog toga što Komunistička partija u Bosanskoj krajini ima duboke korijene u narodu, što je dala u Krajini tako legendarne junake kao što su bili Šolaja, Stojanović i mnogi drugi, koji su dali svoje živote za slobodu i sreću svoga naroda».

Takva, Krajina je zimske okupatorsko-kvislinške operacije dočekala stameno pribrana. Svako je bio na svome mestu, tamo gde ga je smštao ratni raspored: jednako borac, kao i starac, ili pionir. Ratni napor Krajine, odlučne da istraje u otporu, bio je veličanstven. U ovom sažetom pregledu stanja, relacija, postupaka i borbi nemoguće je pratiti sve oblike izražavanja tog jedinstvenog napora, posebno stoga što tema zadana od »Vojnog dela« glasi: Prvi bosanski korpus u 4. ofanzivi. Sužavajući analizu, uglavnom, samo na vojni oblik otpora narodnooslobodilačkog pokreta Bihaćke republike nemilosrdnom nasrtaju nemačkih, italijanskih, ustaško-domobranskih i četničkih jedinica, opetovano podsećam da se celovita slika ofanzive i otpora ofanzivi može sagledati samo onda ako se u borbeni napor vojske utka i beskompromisni otpor nenaoružanog dela naroda.

Za 1. korpus, operacija »Belo« ima tri faze:

— od 20. januara do 6. februara, kad se naše brigade, pružajući krvavo naporni frontalni otpor, uz stalne noćne bočne napade i infiltriranje u neprijateljevo zaleđe, održavaju neprestano na istim položajima zatvarajući prilaze srcu Bihaćke republike u polukrugu od Bosanskog Novog preko Ljubije i Prijedora do Sanskog Mosta i Ključa;

— od 6. do 17. februara, kad smo, posle povlačenja 8. kordunaške divizije na Plješivcu u Lici, i 7. banijske preko Une na jug od Petrovca, napustili i Bihać, i Krupu, i Petrovac i Lušci-Palanku, i Ključ, povukavši se na planine Grmeč, Srneticu i Klekovaču;

— od 17. februara do 6. marta, kad su, sad već naše jedinice podeljene u četiri grupe i međusobno razdvojene, neprekidno napadale neprijateljske snage angažovane u operaciji »Belo II«.

Međutim, ako ta periodizacija i jeste potpuno tačna, ona ne doprinosi mnogo potpunoj rekonstrukciji dejstva 1. korpusa jer se pomoću nje neda sagledati celina snaga uključenih u odbrani Republike, odnosno u našoj ofanzivi prema Neretvi i dalje, preko istočne Hercegovine, prema Crnoj Gori. Bosanski korpus je, naime, sve vreme ofanzive imao striktno zadatke koje mu je postavio Vrhovni komandant, najpre: *prvo*, da ne dopusti neprijatelju da sa severa, od Bosanskog Novog, i istoka od Sanskog Mosta, prodre u Bihać i Bosanski Petrovac. Taj zadatak je i izvršen, tako da neprijatelj nije mogao ovladati komunikacijama Sana — Kupa — Bihać i Sana — Ključ — Petrovac (petnaestog dana ofanzive Tito je pisao Koči Popoviću, između ostalog, da 1. bosanski korpus junački odbija sve napade kod Ključa i Sanskog Mosta), sve dok naši položaji, otkriveni s leđa, nisu kompromitovani; *drugo*, da štiti zaleđe Operativne grupe divizija, koja se prikupljala između Jajca i Imotskog za ofanzivu na Neretvi; i *treće*, da omogući pravodobnu evakuaciju teških ranjenika i tifusara svrstanih u ešelone Centralne bolnice.

Izvršavajući te zadatke, mi smo sve do kraja februara, kao i jedinice 1. hrvatskog korpusa (6, 7 i 8. divizija i Primorsko-goranska grupa brigada), nosili osnovni teret okupatorsko-kvislinške ofanzive. Sve do 20. februara jedinice Operativne grupe divizija, osim Sedme banijske, koja je naknadno uključena u Operativnu grupu, nisu bile napadane, naprotiv, one su napadale. Tek posle 20. februara — kad su Nemci, konačno, shvatili da u stvari, oni nemaju inicijativu, već da Tito uspeva da naglim prodorom triju divizija u doline Neretve i Rame i Nemcima i Italijanima nametne svoj plan, odnosno da ih primora na postupke koje uopšte nisu planirali — biće, uz Italijane i četnike, angažovane i dve nemačke divizije da, napadajući iz zaleđa, preko Raduše planine i preko Ivan sedla, zatvore Titu prelaze preko Neretve u istočnu Hercegovinu. Od 20. februara do 2. marta i naše jedinice, 4, 5. i novoformirana 10. divizija, i jedinice Operativne grupe divizija biće u sličnom položaju: stešnjene u okruženju, primorane da prihvate odsudne borbe za odbranu Centralne bolnice. Posle 2. marta mi više ništa nismo mogli učiniti za Operativnu grupu divi-

zija i Centralnu bolnicu, osim da na repovima svojih iscrpljenih brigada vučemo osvežene i ojačane snage 7. SS, 369. i 114. divizije. Mi smo, naime, čak i tada, u vreme najžešće bitke za ranjenike, sa jedinicama na Karanu, u Podgrmeču, na Ulici i na Šatoru, primoravali neprijateljsku komandu da protiv 1. bosanskog korpusa angažuje snage brojnije i jače od onih što su angažovane u napadima na Operativnu grupu divizija. Takvu podelu snaga treba tumačiti činjenicom što je nemačka komanda verovala da je Tito sa štabom 1. korpusa: do 27. februara u Drvaru, do 2. marta u Glamoču, a od 2. do 6. marta na Tičevu i Šatoru.

Do 6. februara je bilo, uglavnom lako komandovati jedinicama Bosanskog korpusa. Bile su to prokušane jedinice, a sve brigade — osim Osme — još s određenim iskustvom i s vanredno inicijativnim, smionim i neobično izdržljivim rukovodiocima. Komandanti divizija, Josip Mažar Šoša, Slavko Rodić i manje poznati, ali ne manje sposobni Milorad Mijatović, bili su rođene vojskovođe: široki da sve shvate, komunistički revolucionarno određeni do beskompromisnosti, stvaralački misaoni, žestoki u okršajima, a hladnokrvni, pribrani i mudri u procenjivanju neprijateljskih i sopstvenih mogućnosti. Politički komesar Osman Karabegović, jedna od najznačajnijih i najinteresantnijih ličnosti ustanka u zapadnoj Bosni, i komesari divizija — Milinko Kušić, prispio u Bosnu na čelu 2. proleterske brigade, Ilija Došen, ključna ličnost ustaničkog Petrovca i Nemanja Vlatković, crveni učo Šolajinog Janja i Šolajin komesar — bili su nosioci političke aktivnosti, graditelji morala naših jedinica i, ujedno, mostovi između naroda i narodne vojske. Meni se onda činilo da nema zadatka koji naše divizije ne bi bile kadre izvršiti. Tokom ofanzive problem je bio u tome što je smanjena mogućnost široke inicijative. Morali smo danima štititi ulaze u slobodnu teritoriju. Dakako, ne zbog same teritorije, nego zbog nužnosti da Operativnoj grupi divizija obezbedimo prostor i vreme za njenu ofanzivu. Jedinicama je naređeno da »najupornije« brane svoje sektore slobodne teritorije i da pri tom, »što više primenjuju bočne udarne grupe«. Štabovima divizija je savetovano da »neprijatelja treba tući vještim manevrom na otvorenom zemljištu«. Od jedinica je traženo da, kao i ranije, idu na »noćne borbe i juriše«, jer smo čvrsto verovali da su »za noćne borbe naše jedinice daleko spremnije od neprijateljskih«.

Tako smo se borili do 6. februara, a onda je počelo organizovano povlačenje, najpre 4. a zatim 5. divizije. Tih dana je došlo do nesuglasnosti između našeg štaba i operativnog dela štaba Vrhovne komande, odnosno između mene i Aleksandra Rankovića, člana Vrhov-

nog štaba i Velimira Terzića, koji je — u odsutnosti Arse Jovanovića — vršio dužnost načelnika Vrhovnog štaba. Tražili su da odmah povučemo sve jedinice s Grmeča. Nismo to smatrali dobrim rešenjem, jer nismo hteli ostaviti dvadesetak hiljada izbeglica bez zaštite. Pokazalo se da je ostavljanje glavnine 4. divizije na Grmeču omogućilo ostalim jedinicama 1. korpusa da se srede i reorganizuju i da, pod pritiskom manjih neprijateljskih snaga, uspešno štite prostor kojim su se povlačili ešloni Centralne bolnice. Više od dve divizije nemačke vojske s dva domobranska zdruga zadržavaju se na Grmeču sve do 15. februara. Gubici su bili obostrano veliki. Mi smo mogli izbeći gubitke na Grmeču, ali, sasvim je sigurno, onda bi ih bilo neuporedivo više na drugim sektorima, kamo bi bile upućene snage 7. SS, 369. i 717. divizije, oslobođene potrebe da čiste Grmeč. I onda sam, kao i sad, smatrao da je zadržavanje glavnine Šošine divizije na Grmeču bilo dobro rešenje. Ali, na žalost, jedinice su ostale bez jedinstvene komande, nekoliko dana bez ikakve veze sa štabom divizije, koji je s 8. brigadom, jednim bataljonom 5. brigade (od 20. februara nova, 12. brigada) i Banijskim odredom držao položaje južno i jugoistočno od Bosanskog Petrovca. Da je bilo veze s brigadama na Grmeču, moglo se 8. i 9. februara organizirati njihovo izvlačenje, zajedno s narodom, prema jugoistoku, ali ni najbolji kuriri 4. divizije nisu uspevali da prodru na opkoljeni, snegom zasuti Grmeč. Uspostavljena je veza samo sa 6. brigadom. Na savetovanju rukovodilaca brigade i političkog rukovodstva narodnooslobodilačkih odbora i organizacija narodnooslobodilačkog pokreta odlučeno je: »Brigada ostaje s narodom. Jer ako se narod ne može probiti iz obruča, neće se probijati ni sama brigada«.

Dok su 2, 5. i 6. brigada sa zbegovima Podgrmeča vodile borbe s Nemcima po Grmeču, dovoljno žilave da desetak dana vežu više od 4.000 neprijateljskih vojnika, južno od ceste Petrovac — Ključ osnovane su dve nove brigade, a jedna je bila u formiranju. Od druge dekade u februaru imamo i 10. diviziju; u nepunom su sastavu 9. i 10. brigada.

U drugu fazu operacije »Belo« Korpus je ušao s tri divizije, deset brigada, jednim odredom i nekim samostalnim bataljonom. Korpus je tada imao oko 15.000 boraca. Ali kad je počeo pritisak na slobodni dio Bihaćke republike, južno od linije Petrovac — Mrkonjić-Grad i zapadno od izravnog dela Une, 17. februara, mi smo na frontu dugom (u zračnoj liniji) gotovo 200 kilometara imali 6 brigada: tri su ostale severno od nas, u Podgrmeču i na Karanu, u borbama sa 114. lovačkom divizijom, a jedna je (1. krajiška brigada) 13. febru-

ara upućena preko Vrbasa, u centralnu Bosnu, gde je do tada dejstvovao samo, po drugi put osnovani, 4. odred. Pred udarom 7. SS divizije (vojnika i oficira: 21.466), 369. divizije s 3. zdravom (14.276) i 717. divizije (5.944), nekih italijanskih i četničkih jedinica, u okruženju, na planinskom masivu između Mrkonjića, Petrovca, Grahova i Livna, naći će se 10. divizija sa obe brigade, 5. divizija bez 1. brigade, u svemu 9.000 boraca i gotovo 500 ranjenika.

Od 17. do 26. februara situacija se menjala i kod nas nagore istom dinamikom, kojom se menjala i za Operativnu grupu divizija u dolinama Rame i Neretve. Teška situacija će poprimiti dramatične tokove onda kada na prilazima prozorskoj kotlini bude nametnuta odsudna bitka za ranjenike u Centralnoj bolnici. Ključ rešenja bio je Konjic. Ta vrata jedinog puta u srednjem toku Neretve na istočnu obalu, u istočnu Hercegovinu, u dejstvima od 19. do 26. februara, ostaju neosvojena. To će izmeniti prethodno utanačene zadatke 1. bosanskog korpusa: kad se procenilo da Konjic neće pasti, i kad je Tito izdao naređenje za rušenje prvog mosta na Neretvi, od nas je zatraženo da obezbedimo vraćanje Bolnice, ili dela bolnice, preko Drvara i Une u Liku. To je značilo da se moraju čvrsto držati položaji na planinama severno od glamočke i drvarske doline, odbijajući nemačke napade i prilaze iz Knina i Sinja, u području Bosanskog Grahova. Prema Grahovu, ispred italijansko-četničkih formacija, imali smo samo novoosnovanu 10. krajišku brigadu 10. divizije. Severno od Glamoča položaje su držale 4. i 7. brigada. Četvrta će se, s fronta i bokova, postupno povlačiti u smeru jugozapada, a Sedma u smeru jugoistoka, prema položajima 9. brigade i Operativne grupe divizija. Ulaze u drvarsku dolinu štitile su 8. i 12. brigada, koje će 26. februara (Osma) i 27. februara (Dvanaesta) biti potisnute, pa će se Osma povući u izvorni tok Unca, otvarajući Nemcima ulaz u Drvar preko Oštrelja, a Dvanaesta će se marš-manevrom, preko Srnetice, izvući iz obruča sa štabom 4. divizije i delom srnetičkog zbega.

Drvar smo napustili 27. februara. Ali time ne prestaje nada da će se ešelon teških ranjenika Centralne bolnice i oko 480 ranjenika naših divizija uspešno izvući u jugoistočnu Liku. Budući da se nismo mogli koristiti putem koji vodi kroz Drvar, opredelili smo se za izvlačenje planinskim stazama iz doline Unca na jugozapad, preko Tičeva i grahovske doline do planine Uilice, pa preko Uilice u Liku. Ubrzo će se pokazati da je taj put bio slobodan u martu samo dva dana. Za tako kratko vreme sporopokretni ešelon teških ranjenika ne bi mogao od Duvna stići ni do Livna. Stoga su se tim putem izvukli iz okruženja samo neki banijski i krajiški zbegovi.

Posle prve radiografske vesti iz Vrhovnog štaba o teškoćama kod Konjica, 25. februara, kada je Tito zatražio da zaustavimo pokret grupe brigada 4. i 5. divizije u centralnu Bosnu, »dok mi ne prodremo kod Konjica, jer nije isključeno da nam to i ne uspije«, naredio sam da se ranjenici 4, 5. i 10. divizije, sa puta Glamoč — Livno, odmah vraćaju, preko Glamoča i Rora, na zapad. Tad sam se još nadao da ćemo narednih dana zadržati Drvar i cestu od Drvara na zapad. Tako sam postupio zbog Titovog upozorenja da ćemo, ne uspemo li zauzeti Konjic, »morati tražiti drugi pravac za ranjenike«. Već narednog dana postalo je jasno da Konjic neće pasti i da se u Drvaru nećemo održati. Tako smo ostali bez ključnih izlaza iz okruženja i prema istočnoj Hercegovini i prema Lici. No, 27. februara javiću Titu da nismo gubili nadu da će se svi koji treba da se izvuku uspešno izvući preko Tičeva, Resanovaca i Uilice. Naredio sam 10. brigadi 10. divizije da narednih dana po svaku cenu drži cestu Grahovo — Drvar. Da bismo u toj zoni zaustavili dalje nastupanje nemačkih trupa, Tito je Glavnom štabu Hrvatske opetovano naredio da bez i časa odlaganja pošalju »barem dvije najbolje brigade preko Martin-Broda za Drvar ili za Grahovo« — a istovremeno je nama u pomoć uputio Haubički divizion. Tada je, javljao je Tito i nama i Glavnom štabu Hrvatske, preko Neretve bio »put za ranjenike zatvoren«, tako da »njima sada prijeti velika opasnost«.

Male snage 1. bosanskog korpusa zadržavale su prodor neprijatelja cestom Drvar — Grahovo tri dana posle pada Drvara. Mnogo manje vremena je trebalo hrvatskim brigadama da se probiju iz Like preko Une na taj pravac. Tito je od njih tražio da to učine »hitno uz punu odgovornost«, ali — nisu stigli. Tako smo mi ostali samo s 10. i 8. brigadom pred 7. SS divizijom (12. brigada se preko Srnetice probila iz obruča u Podgrmeč) i sa 4. i delom 7. brigade pred 369. divizijom. Tada, krajem februara — kako načelnik četničke komande u Splitu, generalštabni kapetan Radovan Ivanišević depešom javlja Draži — »tri nemačke divizije sa Drenovićem, napadaju od Drvara i Jajca ka Glamoču. Od Sinja ka Livnu napada jedna ojačana italijanska divizija. Vrš se pripreme za kombinovanu akciju (Đujićevih) Dinaraca i još jedne italijanske divizije preko Grahova ka Glamoču i preko Vrljke ka Livnu«. Krvave borbe su vođene duž planinske uskotračne pruge koja je u jesen 1942. godine bila osposobljena za saobraćaj. Više dana su odbijani svi napadi preko Mliništa prema Glamoču.

Tito je očekivao da ćemo još danima držati pravce Livno — Glamoč — Drvar i Livno — Grahovo — Drvar, mada smo sam Drvar morali napustiti 27. februara. Drama je postajala sve više nalik tra-

gediji, naročito uveče 2. februara, kad se snažna neprijateljska grupa uklinila između nas i Operativne grupe divizija. S Operativnom grupom ostale su naše dve brigade, 7. i 9. i štab 10. divizije. U toj situaciji Tito nas je pitao: »mogu li se preko Grahova prebaciti za Liku teški ranjenici« Centralne bolnice. Kad je prenesena ta depeša, mi smo se upravo evakuisali iz Glamoča, a naredne noći Nemci će ući u Glamoč i produžiti, tek povremeno s boka napadani, pokret prema Livnu. Ešelonima Centralne bolnice je ostao samo jedan put: onaj koji osvoje jedinice Operativne grupe divizija. A nama, posle gubitka Glamoča i Drvara, bačenim na besputni planinski masiv između Glamoča i Drvara, ostalo je da se utrujemo s Nemcima: da se, prelazeći kod Resanovaca cestu Drvar — Grahovo, izvučemo s 480 ranjenika i desetak hiljada izbeglica iz okruženja, pre nego što 7. SS divizija ovlada cestom Drvar — Grahovo. Popodne 2. februara naredio sam da se jedinice brzo »odlepe« od neprijatelja; u naredna 24 časa trebalo je da se povuku: štab korpusa, štab 4. divizije, Oblasni komitet Partije, neki banijski i krajiški zbегоvi 4. i 5. divizije sa 4, 8. i 10. brigadom.

Kasnije ćemo saznati da nam je Vrhovni komandant zamerio što smo se povukli na planinski masiv južno od puta Drvar — Rore. On je 4. marta poslao mom štabu depešu: »Na vas pada velika odgovornost što ste se maknuli s puta neprijatelju koji je skoro bez borbe ušao u Glamoč, pa možda i u Livno«.

U Glamoču se nismo mogli održati, kad se 369. divizija probila u glamočku dolinu preko Mliništa. Da smo i dobili Titovu depešu, njegovo naređenje (»Krenite sa vašim jedinicama u pravcu Kupres — Vukovsko — Gornji Vakuf — centralna Bosna... Vaša pomoć nužna radi spasa ranjenika«), posle prodora 369. divizije preko Mliništa, ne bismo ga mogli izvršiti. Ali mi ćemo, i ne probijajući se u centralnu Bosnu, svoj deo zadatka ipak izvršiti: sve dok se ne izvojuje odlučujući boj na Makljenju i dok prelazak Operativne grupe divizija sa Centralnom bolnicom na levu obalu Neretve ne bude obezbeđen, mi ćemo na našem sektoru zadržati glavne nemačke snage: 7. SS, 369. i 114. diviziju, tako da će Titova operativna grupa imati obračun samo s dve divizije Nemaca, i sa Italijanima i četnicima.

Sa 7. SS divizijom na desnom boku i sa 369. divizijom u zaleđu, mi smo se brzinom što je bila moguća kroz bespuće, preko planina zasutih snegom, s ranjenicima i zbегоvima povukli preko Tičeva prema Zebama i Resanovcima. Od pada Drvara do jutra 3. marta tim stazama je prema Lici prošlo više hiljada izbeglica. Uilicu su prešla i mnoga pozadinska rukovodstva. Prelaz je obezbeđivala 10. brigada.

Ujutro 3. marta pred Resanovcima je bila i naša najnepokretnija kolona — bolnica 1. bosanskog korpusa. Nepokretni ranjenici su bili u saonicama na nosilima i na konjima. Za svaka nosila bile su organizirane po tri ili po četiri smene omladinki.

Činilo se da ćemo, odvlačeći 7. SS i 369. diviziju, sve više na zapad i sve dalje od Centralne bolnice, uspešno izbiti na planinu Uilicu, i ujedno, da ćemo na najkorisniji način, mada bez direktne veze, sadejstvovati snagama Operativne grupe Vrhovnog štaba. Da te dve nemačke divizije, u Jugoslaviji po opremi, brojnosti i spremnosti na zločin najsnažnije, nismo sve do 7. marta vezali za sebe — s tim što su upravo po silovitosti našeg otpora i snazi marš-manevra komande tih divizija i njihove više komande verovala da je pred njima sam Tito sa svojim štabom — ofanzivni udar triju kolona Operativne grupe divizija, koja je nastojala »glavninu njemačko-ustaških snaga koncentrisanih u dolini rijeke Vrbasa oko Gornjeg Vakufa obuhvatnim manevrom sa juga i sjevera razbiti i produžiti energično dejstvo niz rijeku Vrbas«, ne bi bio uspešan. Sedma SS i 369. divizija bi, oslobođene borbenog kontakta s 1. bosanskim korpusom, mogle u jednom danu da prodru preko Livna i Duvna u dolinu Prozora i od Jajca preko Bugojna i Gornjeg Vakufa na Makljen, iznad Prozora i da s leđa i čela udare glavninu Operativne grupe. To se nije dogodilo: 1. korpus je izvršio zadatak, mada će biti primoran da izvodi manevre u najstrašnijim uslovima.

Sa 480 ranjenika mi smo u noći 2/3. marta žurili da što pre pređemo cestu Grahovo — Drvar. Sa Štabom i političkim rukovodstvi-
ma narodnooslobodilačkog pokreta zapadne Bosne 3. marta ujutro smo se iz Preodca uspeli na Tičevo. Tada, umesto vesti da su ranjenici prešli cestu i izišli iz opasne zone, stigle su vesti da delovi 7. SS divizije sa tenkovima upravo prelaze od Drvara kroz Resanovce, da se Bolnica vraća putem ispod Vijenca preko Zeba i Isjeka na Maleševce ispod Tičeva i da su sve veze s 10. brigadom izgubljene. Ubrzo nam je javio komandir jedne čete iz 10. brigade da je njegova četa ostala odsečena s ove strane drumu Grahovo — Drvar, a brigada se, s delom Bolnice i sa više hiljada izbeglica, povukla s drumu na planinu Uilicu, prema Lici. Tako su sad u okruženju ostale samo dve brigade, jedan bataljon 7. brigade, naš Prateći bataljon i jedna četa 10. brigade. S nama je ostalo preko 400 ranjenika, među kojima je bilo gotovo stotina nepokretnih i nekoliko hiljada izbeglica.

Nije bilo vremena za savetovanja. Rešenje je očekivano od komandanta. A što je komandant mogao rešiti kad nije bilo ni jednog puta dovoljno širokog za konjsku ili volovsku zapregu i saonice.

Na svim cestama oko nas bile su glomazne nemačke trupe. U krajnje teškoj situaciji naredio sam da se izvrši marš-manevar podnožjem Vijenca i Jadovnika, rubom Pašića polja, kao da ćemo u Livno, a onda, na putu između Grahova i Livna, u selu Nuglašici, naglo skrenuti s jugoistočnog pravca prema severu, teško prohodnim stazama preko tmaste, snegom prekrivene Šator-planine. To je bio jedini način da se izvučemo iz obruča i da, s Bolnicom i zbegom, preko Popovića i Stekerovca, izbijajući tamo odakle smo krenuli uveče 2. marta, iziđemo iz okruženja.

Uz Šator-planinu jedinice, ranjenici i zbegovi su krenuli ujutro 4. marta. Uveče toga dana, sa Šatora, iz rejona Međugorje, s ispaša, od pastirskih koliba stočara iz Popovića, prema Popovićima i Stekerovcima, uputio sam 4. brigadu 5. divizije da obezbedi prelaz ostalim jedinicama, Bolnici i izbeglicama. No 4. brigada nije mogla kroz Popoviće: tamo su bili Nemci. Komandant 4. brigade Milutin Morača, jedan od sposobnijih komandanata u našem ratu, poveo je svoje bataljone bespućem oko Popovića, a komoru i sve konje je vratio na Šator. Ranjenici nisu mogli za Moračom, a ni komore. Ali, u jednom drugom pravcu nije se moglo s komorom. Stoga sam narednog dana sve što se s nama zateklo na Šatoru poveo jedinom stazom koja s Međugorja vodi prema Popovićima. Ali tek što smo krenuli, čelnu kolonu su napali Nemci, koje su četnici vodili iz Popovića preko Međugorja prema Livanjskom polju. To nisu bile velike snage, svakako ne veće od čete esesovaca. No, tog dana, 5. marta, smrznuti, ranjenici i izbeglicama opterećeni, danima bez redovnog sledovanja, mi to nismo mogli znati. Budući da se sa Šatora videlo kad je nemački avion spustio u Popoviće padobran s poštom, bili smo uvereni da smo prethodno, iz izviđačkih aviona, osmotreni i da ćemo biti napadnuti i od Popovića, kamo smo krenuli, i od Nuglašice, otkuda smo se uspinjali na Šator.

Uveče 5. marta dočekali su nas i napali s čela. A nešto kasnije, već u toku noći, grupa četnika, ili četnika i Nemaca (nema o tome podataka u neprijateljskim dokumentima), napala je našu kolonu i sa njenog desnog boka, tamo gde su bile izbeglice, 2. bataljon 7. brigade i ranjenici. Nisam imao dojam da je to organizovan i jak napad, tek nekoliko rafala i pijani četnički vrisci, ali i to je bilo dovoljno da u narod unese prve elemente panike, pa da se sve živo sa staze pomeri ulevo, uz brda strme, debelim snegom prekrivene Šatorske lisine. U grupi oko mene nije bilo panike, ili je bar ja nisam primećivao. Zvonki Rodićev glas smirivao je ljude. Tako smo bili nabačeni u rejone gde nema ni jedne staze, a usponi su bili strmi i vrtače duboke, šuma gusta.

Kasnije će nam postati jasno da nismo bili neobavešteni samo mi već i Nemci. Oni su se upleli u naš raspored slučajno. I pored »roda« nad Šatorom, Nemci nisu znali da se najodgovornija rukovodstva zapadne Bosne, s dvije brigade, nalaze u bespuću, između zapadne i istočne kolone 7. SS divizije. Cenili su da su na Šatoru samo zbegovi, pa i kad su se popeli na Šator i kad su se sudarili s bataljonima 4. i 7. a zatim i 8. brigade, neće tome pokloniti posebnu pažnju. Krećući iz Popovića, istočna kolona 7. SS divizije je imala zadatak da se što brže prebaci između Šatora i Staretine i da se na zapadu, na početku Livanjskog polja, priključi štabu divizije. Dakle, ni Nemcima nije bilo lako na Šatoru. Neki drugovi će me obavestiti da su, izvlačeći se, prolazili pored Nemaca: jedna kolona prema severu, druga k jugu, a da ni jedni ni drugi ne pucaju. Bure i led su im umanjivali volju, sveli je gotovo na ništicu, suzbili svaku inicijativu. Međutim, osim kolone iz Popovića, na Šator su izbile još dve grupe Nemaca: jedni našim tragom, iz Nuglašice (ta je grupa na Međugorju zatekla grupu teških ranjenika i tu počinila zločin) i drugi, od Borovog polja. S nekima od tih grupa bili su četnici, ali ih nije bilo s najvećom grupom, koja će na Šator izići u subotu do podne, od Popovića.

U izuzetno teškoj situaciji, pritisnut različitim brigama, s gladnim narodom i vojskom koja je počela halucinirati, odlučio sam — kad nam je već bila zatvorena i ona jedina staza izlaza — da ćemo morati kroz belu, surovu pustinju, kao šatorski vuci, k Rorama, na sever, uz Šator. Očekivao sam povećani pritisak neprijatelja od Popovića, ne smećući s uma mogućnost da za nama mogu krenuti i oni koji su ujutro 5. maja stigli do Grkovaca i Nuglašice, pa se s izvlačenjem iz ovog smrznutog bespuća mora žuriti. Po topografskoj karti, prosudio sam da bi se moglo nastupati u dve kolone: da, istovremeno, krenu levim pravcem oni koji su uveče 5. maja bili na našem začelju, a desnom kolonom čelna grupacija i ranjenici. Činilo mi se, mada je to mogao biti samo dojam, jer prosuđivati po karti, bilo je vrlo teško, budući da se nije moglo u blizini naći neko ko poznaje ovu platinu, da je pravac kojeg sam namenio nama s čela nešto lakši: Smiljača — Bojanove poljanice — Žile — Veliki do — Suvi kuk — Begov ili Krstanovića gaj — Lovrine poljane — Orlovac — Rore. Osma brigada i zbeg, a i deo bolnice, onaj njen deo koji je zastao u međugorskim košarama, krenuće paralelno s nama, zapadno od nas pravcem: Međugorje — Lisina — Ubojne — Šatori — Pištolj — Lovrine poljane — Orlovac — Rore.

Ispred nas nije bilo nikakvog puta, nikakve staze. Kad sneg napada, onuda se ne ide. Niko od nas nema snagu da, gacajući kroz

sneg, vuče išta više od sebe samoga. Komora, arhiv i sve što smo nosili ostaje u šatorskim jamama. Morali smo ostaviti i sve konje. Išlo se mučno, bila je to noć u kojoj se činilo da i mrtvi hodaju, i išlo se s onom ludom nadom koju zovemo moralom neporaza. Kasnije ćemo, nad kartama, s našim i nemačkim podacima o nama i Nemcima u toj noći, utvrditi da smo išli jedinim izlažljivim pravcem sa Šatora. Da smo krenuli i na jednu drugu stranu, a krenuti se moglo i na Međugorska vrata (jugozapad) i na Borovo polje (jugoistok), i preko Bukove kose za Dugi do (jug) i prema Popovićima (istok), krenuli bismo ravno u nemački raspored. Bio je samo jedan izlazak, pravac sever, Lovrina poljana — staze između Preodca i Rora — Crni Vrh — Ribnik, i mi smo tuda krenuli. Ali to je bio izbor iz nužde, izbor izlaza što se životima plaća.

Izašavši sa Šatora preko Rora na planinsko selo Crni Vrh, na putu u Podgrmeč, u zaleđe 7. SS i 369. divizije, mi smo izišli i iz dotad najstrašnije ofanzive, uvereni da smo učinili sve što se moglo učiniti u onim prilikama da bismo izvršili svoj deo zadatka u planu Vrhovnog komandanta.

Krajina je u ofanzivi strašno krvarila, ali rane su brzo zace-lile. Narod i vojska su ostali u jedinstvu, nepokorljivi. Uskoro će narod Krajine u svoju vojsku poslati još nekoliko hiljada mladića i de-vojaka, te smo tako, početkom maja, imali četiri divizije, a zatim još jedan korpus izvanredno borbenih i visokomoralnih boraca.